

УДК 336.275.3:330.35.01

Є. О. Павловська, аспірантка
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

У статті систематизовано теоретико-концептуальні підходи до теорій державного боргу. Досліджено вплив стрімкого збільшення розмірів державного боргу в умовах економічного зростання.

Ключові слова: державний борг, державний кредит, традиційна економічна теорія.

Постановка проблеми. На сьогодні існування державного боргу є об’єктивно обумовленим явищем для країн з ринковою економікою. У період трансформації економіки питання державного боргу є досить актуальним. Формування державного боргу є наслідком використання державою кредитних ресурсів. Причиною виникнення державного боргу є неспроможність країни функціонувати на власні кошти, а причиною його зростання – невміння використовувати ефективно позикові фінансові ресурси. Водночас на сучасному етапі існують різні думки та погляди щодо впливу державного боргу на розвиток економіки країни та її економічне зростання. Як мінімум можна говорити про те, що існують два протилежних та ключових підходи в теоретичних дослідженнях щодо впливу державного боргу на економічне зростання, а саме:

- наявність державного боргу має безпосередньо як позитивний, так і негативний вплив на економічне зростання. Позитивний вплив проявляється у збільшенні обсягу інвестицій шляхом залучення додаткового капіталу, що призводить до зростання темпів соціально-економічного розвитку країни. При неінвестиційному використанні залученого капіталу слід говорити про прояви негативного впливу державного боргу, котрий проявляється в стрімкому зменшенні національних заощаджень і в різкому скороченні рівня національного виробництва;
- наявність державного боргу суттєво не впливає на економічне зростання в країні. На основі теоретичної моделі Рікардо Барро обґрунтував можливість нейтральності державного боргу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми державного боргу були, є і будуть дуже важливими для наукового пошуку, особливо в умовах нестабільної соціально-економічної системи. В економічній зарубіжній та вітчизняній літературі достатньо розгорнуто поданий

змістовний аналіз державного боргу та особливості його формування. Вивченням цього питання займалися представники кейнсіанської та класичної економічних шкіл, а також прихильники теорії раціональних очікувань. На основі їхніх напрацювань базувалися власні дослідження щодо впливу боргу на економіку, котрі здійснювали Р. Масгрейв, Р. Барро, Дж. Кейнс, Г. Моультон, А. Пігу, Д. Рікардо, Л. Вальрас, А. Хоутрі, К. Вікселл, Дж. Кемпбелл, Г. Менкью та інші.

У роботах таких російських і українських вчених, як В. Л. Андрущенко, В. М. Опарін, Т. Вахненко, В. Козюк, В. М. Федосов, С. І. Юрій та інших розкриті різні аспекти проблеми державного боргу. Але слід мати на увазі, що вітчизняні науковці за основу власних теоретичних напрацювань використовували західну економічну науку. Саме тому необхідно враховувати, що теоретичні розробки західних вчених не можуть повністю та ефективно застосовуватися для України, тому що не враховується специфіка перехідної економіки. Доречним буде створення власних методик щодо ефективного управління державним боргом.

Метою статті, особливо за відсутності цілісної теорії державного боргу за умов трансформаційної економіки, є детальне вивчення теоретичних засад впливу наявності державного боргу на економічне зростання країни.

Кожна держава, бажаючи якомога ефективніше використовувати свої фінансові ресурси, намагається залучити додатковий капітал, що є передумовою виникнення державного боргу.

Дефіцит державного бюджету, а також неефективне використання залучених державою позик призводять до значного зростання державного боргу.

Стрімке збільшення розмірів державного боргу, особливо в умовах економічного зростання, а також за відсутності будь-якої спроможності зупинити цей процес, не завдаючи згубного впливу на економіку, змушують детально та прискіпливо вивчати та аналізувати причини та прояв нових підходів до вирішення даної проблеми. Проблема державного боргу є досить актуальною як для країн з перехідною економікою, так і для економічно розвинутих країн.

Виклад основного матеріалу. Запозичення державою коштів на внутрішньому або зовнішньому ринку розглядається як державний кредит. Батьківщиною державного кредиту вважається Англія. Зокрема вмиле використання державного кредиту для фінансування державних потреб забезпечило Англії у XVII ст. велику славу, могутність і велич. Розквіт економіки і динамічний розвиток Англії, незважаючи на зростання державного боргу, були прикладом, який почали наслідувати всі держави світу. Поява і розвиток у XVII ст. державних кредитних операцій спонукали уряди різних країн до залучення коштів для покриття

своїх потреб шляхом позик і кредитів, які стали відігравати надзвичайно важливу роль у забезпеченні державних органів додатковими фінансовими ресурсами та у фінансуванні бюджетних дефіцитів [7].

Концепція державного боргу ускладнюється та диференціюється протягом ХХ ст. Це пов'язано з розвитком соціальних та економічних функцій держави та її фінансів. Проаналізувавши фінансову думку Заходу, можна стверджувати, що, на відміну від класичної фінансової концепції (котра існувала в ХІХ та на початку ХХ ст., у 30–60-ті рр. ХХ ст.), під впливом розвитку державно-монополістичного капіталізму кейнсіанські та некейнсіанські економічні погляди були покладені в основу державних фінансів. Основою державного регулювання економічного розвитку країни є бюджетна політика, котра базується на системі державних видатків, які повинні забезпечити необхідний рівень попиту для подолання економічної кризи надлишкового виробництва. Згідно з теорією Дж. Кейнса державні витрати повинні збільшуватися за допомогою позик. Послідовники Дж. Кейнса назвали його принципом дефіцитного фінансування, а сам підхід має назву компенсаційних боргових фінансів.

Г. Моультон, який розробив концепцію “нової філософії державного боргу”, стверджував, що кошти, котрі запозичує держава з метою здійснення інвестицій, породжують мультиплікаційний ефект в економіці, тобто створений державний борг, який обмовлений інвестиційною діяльністю держави, має позитивний вплив на економічний стан країни.

А. Пігу стверджував, що боргове фінансування слід використовувати дуже обережно, бо це може призвести до значних негараздів безпосередньо в самих державних фінансах та негативно вплине на всю соціально-економічну систему. Вважав, що державна фінансова політика повинна базуватися на принципах єдності податків та державних позик, де податки повинні значно перевищувати боргове фінансування [5]. У будь-якому випадку боргове фінансування призведе до таких наслідків економічного розвитку, що країна буде відкинута на десятки років назад за її соціально-економічним станом, що вплине на всю соціально-економічну систему та буде відчуватися ще досить тривалий час [6].

Р. Масгрейв сформулював положення щодо необхідності розподілу боргового тягаря між поколіннями за умови еквівалентного нагромадження боргу та зростання інвестицій в економіку. Розширив сферу боргового фінансування на видатки соціальної направленості, аргументуючи це тим, що необхідно задовольнити основні соціальні потреби населення, щоб мати можливість для подальшого розвитку країни.

В Україні вчені С. І. Юрій і В. М. Федосов одними з перших почали приділяти достатньо уваги цій проблематиці. Вони вважали, що надмірний державний борг опосередковано сповільнює економічне

зростання країни і перекладає тягар оподаткування на майбутнє, оскільки за наявності початкового боргу, більшого за нульове значення, рівень заборгованості зростає, як відомо, на суму відсоткових виплат. Тому в довгостроковому періоді тягар заборгованості погасити дуже важко, практично неможливо. Для цього, як мінімум, первинний бюджет має бути профіцитним. Реальний профіцит має лише та держава, економіка якої має стійку тенденцію до реального зростання. В умовах економічного зростання підвищується ймовірна спроможність обслуговувати державний борг за рахунок розширення бази оподаткування; при цьому необхідно зберігати на незмінному рівні не абсолютний розмір державного боргу, а його відносну величину, або, іншими словами, рівень заборгованості до ВВП країни. Чим довше країна затягуватиме виплату основного боргу і відсотків за ним за рахунок доходів бюджету, тим важче буде збалансувати бюджет і уникнути боргової кризи в майбутньому (табл. 1) [7].

Таблиця 1 – Прояви державного боргу згідно з положеннями традиційної економічної теорії

Прояв	Пояснення
Вплив державного боргу на грошово-кредитну політику	Зниження обсягу національних заощаджень зменшує пропозицію капіталу. Це призводить до збільшення рівня реальних процентних ставок
“Непоправні втрати” від податків (deadweight loss)	Дані втрати пов’язані з необхідністю збільшення оподаткування з метою обслуговування боргу. Обслуговування державного боргу за рахунок надмірно високого рівня оподаткування призводить до негативного впливу на економічну мотивацію платників податків та обсяг національного виробництва
Негативний вплив державного боргу на чутливість національної економіки до можливих міжнародних фінансових криз	Значна присутність іноземного спекулятивного капіталу в секторі державних фінансів підтверджується розвитком фінансової кризи в 1997–1988 рр. в Україні
Послаблення політичної і економічної незалежності країни	Ефект політичної залежності: в умовах великого обсягу державного боргу, кризи ліквідності внутрішнього фінансового ринку і низького рівня збережень єдиним виходом щодо уникнення дефолту при зберіганні належного рівня видатків влади є приваблення зовнішнього фінансування. Але в таких умовах кредитори можуть висувати ряд додаткових умов щодо зміни економічного курсу та міжнародного політичного позиціонування країни. Ефект економічної залежності країни: коли значна частина боргових зобов’язань перебуває в руках нерезидентів, незначна зміна ринкової кон’юнктури на рівні як країни, так і світової економіки може призвести до значних коливань курсу валюти і динаміки потоків капіталу

Таким чином, можна стверджувати, що нарощування державного боргу може відбуватися, якщо країна володіє могутньою економікою, розвиток якої не викликає ніяких сумнівів практично у всіх кредиторів як внутрішніх, так і зовнішніх.

Традиційна (або класична) теорія державного боргу базується на принципах та підходах неокласичної школи економічної теорії. Назву “традиційна” вона здобула завдяки тому, що її підтримує більшість визнаних у світі економістів – теоретиків та фахівців – практиків (Л. Вальрас, А. Хоутрі, К. Вікселл та інші), відповідальних за розробку та реалізацію боргової політики своїх країн.

За допомогою концептуальних підходів традиційної теорії можна визначити вплив державного боргу на економіку в короткостроковій та довгостроковій перспективах. Якщо держава формує свій бюджет з дефіцитом, при цьому зберігає поточний рівень витрат і знижує податкові надходження, то ця політика призводить до зростання поточних доходів домашніх господарств і покращення їх добробуту. При збільшенні доходів та при зростанні добробуту відбувається підвищення рівня споживання, тобто сукупного попиту на товари і послуги.

Згідно з традиційною теорією рівень заробітної плати і цін, в короткостроковій перспективі, є нееластичними, зростання сукупного попиту впливає досить позитивно на використання факторів виробництва. Якщо розглядати в довгостроковій перспективі, то рівень цін та оплата праці можуть бути змінними та переорієнтовуватися на збільшення пропозиції чинників виробництва, при цьому величина сукупного попиту буде незмінною.

Відповідно до традиційної економічної теорії, зростання обсягів інвестицій за рахунок залучених коштів (у середньостроковій і довгостроковій перспективах) призводить до прискорення темпів соціально-економічного розвитку країни, а також до підвищення рівня життя та добробуту населення.

Внаслідок того, що залучені ресурси використовуються неінвестиційно, традиційна теорія припускає, що:

- рівень загального обсягу національних заощаджень скорочується;
- приватні заощадження зростають на меншу суму, ніж знижуються суспільні;
- обсяг внутрішніх і зовнішніх інвестицій зменшується;
- зменшується обсяг фінансового та виробничого капіталу;
- скорочується національне виробництво та національний дохід.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити, що негативними довгостроковими наслідками боргового фінансування дефіциту є зниження національних заощаджень, внутрішніх і зовнішніх інвестицій,

а також скорочення темпів зростання національного виробництва та погіршення рівня життя населення.

Отже, згідно з неокласичною теорією державний борг має як позитивний, так і негативний вплив на економіку. Зростання рівня державних інвестицій може вплинути позитивно на темпи економічного розвитку. Якщо використовуються кредити та позики неінвестиційно, то негативним наслідком є, по-перше, зменшення рівня національних заощаджень та обсягів інвестицій, по-друге, відбувається зниження стабільності у сфері державних фінансів. У довгостроковій перспективі дані чинники відображаються негативно на величині національного виробництва та національного доходу.

Вивчаючи фінансову науку Заходу, слід зауважити, що існує дещо інший погляд на цю проблему – теорія еквівалентності Д. Рікардо. Дану теорію можна вважати основою для формулювання альтернативного підходу до проблеми державного боргу.

Якщо держава звертається до таких заходів, як зниження податків, при цьому державні витрати як у поточному періоді, так і в майбутньому незмінні. Тоді, згідно з традиційною теорією, такі заходи тільки збільшать поточне споживання, зменшать рівень національних заощаджень, і це призведе до того, що відбудеться зменшення економічного зростання держави.

За теорією еквівалентності, така політика не буде впливати на рівень споживання, нагромадження основного капіталу та темпи економічного зростання. Якщо державні витрати будуть незмінні (при поточному зниженні рівня оподаткування та при бюджетному дефіциті), то це призведе тільки до стрімкого збільшення рівня оподаткування в майбутньому. Сутність теорії Рікардо полягає в тому, що розміщення боргових зобов'язань з метою фінансування дефіциту є відстроченням на певний термін податкового тягара. Споживачі повинні усвідомлювати, якщо їх дії є раціональними, якщо податковий тягар залишився на деякий термін без змін, то не слід збільшувати рівень поточного споживання. Натомість збільшуються власні заощадження на всю суму податкового відстрочення, щоб вирівняти свій рівень споживання в часі. Саме тому збільшення приватних заощаджень є наслідком зниження суспільних заощаджень, а загальний обсяг державних заощаджень залишається незмінним.

Теорія еквівалентності включає дві основні ідеї, а саме: бюджетне обмеження держави та теорію про постійний рівень доходів і витрат споживачів. Протиріччя цієї теорії та традиційної теорії державного боргу полягає в тому, що поточне зниження рівня оподаткування може змінити лише тимчасову структуру податкового тягара, а не його

приведену вартість, тому можна зазначити, що незмінними є очікувані доходи споживачів та їх витрати.

Наступний підхід до обґрунтування теоретичних положень теорії еквівалентності був запропонований Р. Барро. Державні боргові зобов'язання для своїх власників є фінансовими активами, а для платників податків – додатковими податковими зобов'язаннями. Державні облигації зменшують добробут у платників податків, але збільшують його у своїх власників. Як наслідок, без врахування перерозподілу національного доходу споживачі не змінюють рівня свого поточного споживання.

Р. Барро пізніше обґрунтував на основі теоретичної моделі можливість нейтральності державного боргу. Сама ідея про нейтральність державного боргу має велике значення з таких причин: по-перше, рикардівська еквівалентність може існувати за певних обставин (прихильники даної теорії підтверджують це емпіричними даними), по-друге, теорія еквівалентності Д. Рікардо – основа для подальшого вивчення впливу державного боргу на економіку.

Отже, можна стверджувати, що теорія Рікардо – Барро заслуговує право на існування, тому що вона забезпечує відправну точку для подальших теоретичних і емпіричних досліджень соціально-економічних наслідків державного боргу. Але більшість економістів налаштовані дещо скептично, щодо припущення Рікардо про іррелевантність боргу.

Невірогідність теорії еквівалентності Д. Рікардо полягає в недосконалості ринку капіталу. Для тих, хто віддає теперішньому споживанню перевагу, та для тих, хто очікує зростання рівня дохідності в майбутньому, оптимальним рішенням може стати саме вибір рівня поточного споживання, що перевищує поточні доходи. Але існують певні обмеження для запозичень. У цьому випадку для таких індивідів оптимальним рішенням буде споживання всієї величини поточного доходу. Слід враховувати, що теорія Рікардо не буде мати свого економічного значення, якщо існують певні обмеження для запозичень. За рахунок збільшення державного боргу знижуються податки, а це призводить до виникнення свого роду кредиту споживачам з обмеженими можливостями запозичення. Останні відреагують таким чином, що зросте поточне споживання, навіть при виникненні необхідності підвищення оподаткування в майбутньому.

Існує така гіпотеза, що не слід погашати повністю державний борг, необхідно лише підтримувати постійно його граничний рівень, при цьому не вдаючись до збільшення оподаткування.

Проблема теорії еквівалентності Д. Рікардо полягає в тому, що взагалі неможливо оцінити економічно раціонально поведінку споживачів. Особливо в довгостроковій перспективі люди не здатні зовсім

провести адекватну оцінку результатів тієї або іншої державної фінансової політики. Саме тому достовірність даної теорії конче потребує емпіричних доказів. Деякі західні вчені довели факт того, що люди зовсім не вирівнюють споживання в часі (наприклад, Дж. Кемпбелл і Г. Менкью на основі значного фактичного матеріалу доказали, що рівень споживання домогосподарств значною мірою пов'язаний з величиною поточного доходу).

Емпіричні гіпотези рикардіанської еквівалентності не спрацьовують у таких країнах, що розвиваються, а також країнах з перехідною економікою (у тому числі й в Україні), тому що нарощування державного боргу не супроводжується адекватним збільшенням рівня заощаджень приватного сектору. Що стосується України, то рівень життя та добробуту на початку соціально-економічних реформ був невисоким, якщо порівнювати з розвинутими західними країнами. Саме тому вітчизняні домогосподарства не мають економічної можливості для збільшення рівня заощаджень.

Висновки. Враховуючи все вищевикладене, можна зробити певний висновок, що існують два підходи щодо впливу державного боргу на економічне зростання.

Перший підхід базується на тому, що наявність державного боргу призводить до безпосереднього впливу на економічне зростання, який може бути як позитивним, так і негативним. Таким чином, аналіз традиційної теорії державного боргу дозволяє стверджувати, що позитивний вплив державного боргу все ж таки можливий, тому що має короткостроковий експансійний характер і проявляється у збільшенні обсягу інвестицій за рахунок залучення додаткового капіталу, що, у свою чергу, прискорює темпи соціально-економічного розвитку країни та підвищує рівень життя. При неінвестиційному використанні залученого капіталу негативними довгостроковими наслідками боргового фінансування дефіциту є різке зменшення національних заощаджень, внутрішніх та іноземних інвестицій та зниження рівня національного виробництва і добробуту населення.

Другий підхід базується на тому, що наявність державного боргу суттєво не впливає на економічне зростання в країні. В економічній літературі відсутні однозначні докази стосовно підтвердження або заперечення теорії еквівалентності. Але більшість науковців все ж таки наполягають на тому, що доцільність практичного застосування рикардіанської еквівалентності сумнівна, враховуючи недосконале вирівнювання споживання домогосподарствами. При цьому зі стовідсотковою впевненістю можна стверджувати про зменшення рівня національних заощаджень і, як наслідок, зростання державного боргу.

Список літератури

1. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) / В. Л. Андрущенко. – Львів : Каменяр, 2000. – 303 с.
2. Бьюкенен Дж. Политическая экономия государства благосостояния / Дж. Бьюкенен // МЭиМО. – 1996. – № 5. – С. 46–52.
3. Економічна теорія: макро- та мікроекономіка : навчальний посібник / за ред. З. Г. Ватаманюка та С. М. Панчишина. – 2-ге вид., доп. – Львів : Інтерек, 1998. – 708 с.
4. Козюк В. В. Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України / В. В. Козюк. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 238 с.
5. Пигу А. Экономическая теория благосостояния : в 2 т. / пер. с англ. ; А. Пигу. – М. : Прогресс, 1985. – Т. 1. – 512 с.
6. Пигу А. Экономическая теория благосостояния : в 2 т. / пер. с англ. ; А. Пигу. – М. : Прогресс, 1985. – Т. 2. – 454 с.
7. Фінанси : підручник / [С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін.] ; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.

Отримано 08.08.2013

Summary

The analysis of economic theories of national debt is conducted. The influence of the rapid increase is explored on an economy in the size of public debt in terms of economic growth.